

UDK:8-312.7:809.1(021)

Orif BOZOROV,

Qarshi Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti, PhD

E-mail: bozorov-orif67@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori, f.f.d. D.Turayev taqrizi asosida

IQBOL MIRZONING “BONU” ROMANIDA TARIXIY – IJTIMOY VOQELIK TASVIRINING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada dunyo adabiyotshunosligida epistolyar asarlar taraqqiyotiga e’tibor qaratilgan, jumladan, romanlarni tadqiq etish badiiy adabiyotning san’at turi sifatida tasavvur qilish imkoniyatlari xususida. Epistolyar janr tarixiy-ijtimoiy, maishiy voqelikni individual rakursdan yoritish, tarixiy voqelikka olingan qahramon taqdiri va inson ruhiyatini ochishga imkon berishdagi o’ziga xos xususiyatlari to’g’risida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: Epistolyar, xat, xabar, lirik, eligiya, ritorika, maktubot, rasoil, barokko.

СВОЕОБРАЗНОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫХ СОБЫТИЙ В РОМАНЕ «БОНУ» ИКБОЛА МИРЗО

Аннотация

В данной статье обращено внимание на процесс развития эпистолярных произведений в мировом литературоведении. В частности, речь идет о возможностях исследований романов в качестве одной из сфер искусства в художественной литературе. Также представлены мнения об освещении в индивидуальном ракурсе историко-социальной, бытовой реальности, судьбы героя в исторической действительности и об особенностях в раскрытии человеческой психики в рамках эпистолярного жанра.

Ключевые слова: Эпистоляр, письмо, сообщение, лирика, элегия, риторика, расоил, барокко.

A PECULIAR DEPICTION OF HISTORICAL AND SOCIAL EVENTS IN THE NOVEL “BONU” BY IQBOL MIRZO

Annotation

This article focuses on the process of development of epistolary works in the world literature. In particular, we are talking about the possibilities of researching novels as one of the areas of literature. Opinions are also presented on the coverage of historical, social, everyday reality, the fate of the hero in historical reality and on the features of human psyche disclosure within the framework of the epistolary genre from an individual perspective.

Key words: Epistolary, letter, message, lyrics, elegy, rhetoric, racoil, baroque.

Kirish. Epistolyar romanlar asosan, ishqiy-sentimental xarakterda, oshiq-ma’shuqlarning yozishmalaridan iborat bo’ladi. Biroq ijodkor g’oyaviy-badiiy niyatga ko’ra shu yozishmalar orqali ham ijtimoiy voqelik manzaralarini berishi mumkin. Aslida roman spetsifikasi qahramon sarguzashtlari yoki konsentrik fabula asosida muayyan tarixiy davrning keng manzaralari orqali siyosiy, ijtimoiy, axloqiy muammolarni aks ettirishni nazarda tutadi. Jahon adabiyotining har qanday yetuk romanida shunday. Binobarin, romanning epistolyar xarakterda bo’lishi ham janrning bu spetsifik xususiyatini keskin o’zgartirib yubormaydi. Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatdiki, “Bonu”ni to’la ma’noda ijtimoiy roman deyish mumkin. Chunki yozuvchi Bonuning sarguzashtlari orqali tarixiy-ijtimoiy davrga o’z bahosini bergan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqbol Mirzoning “Bonu” romani milliy tarixning muayyan davriga xos ijtimoiy voqelikni keng tasvirlashdan iborat g’oyaviy-badiiy maqsadda yozilgan. Adib buning uchun yosh ayol Bonuni bosh qahramon sifatida tanlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy hayot manzaralari talabalarning paxta yig’im-terimiga o’tlanishidan boshlanadi. Adib o’nlab yillar mobaynida butun boshli xalqni – rahbaridan tortib maktabning go’dak o’quvchilarigacha qattiq xo’rlagan adolatsizlikni Bonuning talabaligi manzarasida real chizib ko’rsatadi. U paytlarda “xalqning ongu shuuriga paxta muqaddas deb singdirilib, g’o’za iloh darajasiga olib chiqib qo’yilgan edi”. Bonu kollejda o’qiydi, hasharga ketish arafasida qo’l telefoniga pul tushirmoqchi bo’ladi, mana shu kichik tafsilotlar bu voqealar mustaqillik yillarida bo’layotganini anglatadi. Chunki sho’ro davrida kollej ham, qo’l telefonlari ham bizda bo’lmagan. Demak, Iqbol Mirzo adiblar ichida birinchilardan bo’lib mustaqillik davrining sho’ro inersiyasida davom etayotgan salbiy voqeligini, jumladan paxta yakkahokimligini ham qalamga olgan.

“Bonu” romani epistolyar shaklda yozilgan bo’lsa-da, ko’proq odatdagi epik prozani esga soladi. Chunki unda voqealar shu darajada batafsil, kichik-kichik tafsilotlari bilan, dialoglar

ham to’liq-to’liq beriladi. Bonu telegram ijtimoiy tarmog’i orqali xat yozayotgandan ko’ra, qo’liga qalam olib batafsil kundalik yozayotganga, o’tmish voqealarni o’zi uchun ipidan-ignasigacha xotiradan o’tkazayotganga o’xshaydi. U go’yo kundalikdan iborat katta bir roman yozgan, o’shani bo’lib-bo’lib xat shaklida telegramdan yozuvchiga jo’natgan kabi taassurot tug’iladi. Chunki asarda xatdan ko’ra an’anaviy proza usuli ustuvorroq; xatning an’anaviy shablonlari hamma vaqt ham ishlatilmaydi.

Roman oilaviy-maishiy hayot sahnalari, Bonuning xotiralari, muhabbat iztiroblari, oilasidagilar bilan katta-kichik to’qnashuvlari tasviridan boshlanganadi-yu, Bonu hayoti fonida millat hayotining katta ijtimoiy voqealari tasviriga o’tiladi. Adib bir ayol kechmishlari fonida millat hayotining katta tarixiy davrini, shu davrning muhim ijtimoiy voqealarini badiiy tafakkur sathiga olib kiradi.

Ota vafotidan keyin Bonuning akasi qarzini to’lash bahonasi bilan bobosining hovlisini sotuvga qo’yadi. “Erimning Rossiya borib ishlab topganini...” deydi akaning xotini. Mana shu joydan romanga mehnat muhojirligi mavzusi kirib keladi. Ishsizlik, yo’qchilik akani ish izlab xorijga ketishga majbur qiladi. Bu yoqda esa ro’zg’or g’oridan tashqari “bir-birini yetaklab keladigan ma’raka”lar – janoza, begoyi juma, uchlik, yettilik, yigirma kabi ortiqcha rasm-rusumlar ham oilaning iqtisodiy ahvolini tang qiladi.

Umuman olganda, oila a’zolari o’rtasidagi munosabatlar, uning ko’pincha moddiylikka asoslanishi ham milliy muhitdagi katta ijtimoiy fojia o’laroq idrok etiladi. Aynan mol-mulk, pul tufayli aka onasi va singlisini aldaydi, ularni yolg’iz tashlab ketadi, qarindoshlari Bonu va onasiga faqat manfaat yuzasidan yaxshi yoki yomon yoki loqayd munosabatda bo’ladilar. Aynan moddiy manfaat tufayli Olmos Bonuni ming kuyga soladi. Nega? Nega ma’naviy-ma’rifiy yuksak bir xalqning avlodlari bo’lgan zamonamiz odamlari bu qadar moddiyunlashib, bu qadar tubanlashib ketdi? Ma’rifatidek bo’lib ko’ringan odamlar nega johilning ishini qiladi? Yuz yillar oldin jadidlar jaholat,

boylarning hamiyatsizligi, to'y-ma'rakalarning millatni xarob qilishi, odamlarning dunyoviy ilmlarni egallashga intilmasligi, amaldor va boy odamlar, hatto din peshvolarining buzuvchilik va kayf-safoga berilgani, xurofot, shundan mamlakatning xarob va qoloqlikka, tanazzulga yuz tutganligini juda qattiq tanqid qilib yozganlar. "Bonu" romanidagi voqealar yuz yildan keyin ham umummilliy kontekstda ahvol deyarli o'zgarmaganligini, yetmaganiga mehnat muhojirligi, bir-birini aldash, firibgarlik kabi zamonaviylari qo'shilganini ko'rsatadi.

Romanda xurofot ham ijtimoiy fojia o'laroq ko'zga tashlanadi. Otaning vafoti bilan bog'liq ortiqcha tadbirlar, Xoja Ubbon avliyoning mozoridagi voqealar, quritilgan ilon va chayon bilan davolaydigan, yana biri giyoh bilan davolaydigan tabiblaru oq echki-qora echki so'yish bilan bog'liq voqealar orqali adib jaholat hali katta kuch ekanligidan o'quvchini ogohlantiradi go'yo.

Bir qarashda bu voqealarning yaqin yillarda sodir bo'lganiga kishining ishongisi kelmaydi. Albatta, bu yerda cho'kayotgan odamning xasga yopishishi kabi holat ham bor. YA'ni davosiz dardga yo'liqqa sho'rlik xastalar to'g'riminoto'g'rimi har bir ishni qilishga tayyor. Odam butunlay chorasiz, umidsiz qolganda sog'lom aqlga to'g'ri kelmaydigan ishni yoki o'zi bir paytlar qoralagan harakatni qilishi bor gap; bu go'yo jamiyatga aloqasi yo'q hodisadek ko'rinadi. Ammo insonning butunlay umidsizlikka tushishi jamiyatdagi umumiy ahvol bilan zimdandir. Chunki Bonuday imon-e'tiqodli, o'qimishli, zamonaviy ilmlardan boxabar qizning ham o'sha xurofotlarni yengib o'tolmagani faqat individual ahvoli yoki xarakter xususiyatlari bilan emas, balki jamiyat uning genlariga, ongiga zimdandir singdirgan tasavvurlarga ham borib taqaladi. Uzoq davrlar hukm surgan mustamlaka, yo'qsillik, zulmu zo'ravonlik, xalq xohish-irodasini mahv etgan monarxiya, avtoritarizm asta-sekin, izchillik bilan va syezdirmay odamlar ongida umidsizlik, o'z kuchiga ishonchsizlik, ko'rinmas kuchlardan madad kutish, harakatsizlik, taqdir va hokimiyat qarshisida o'zini ojizu notavon deb bilish va shundan kelib chiqadigan loqaydlik, qo'rquv, munofiqlik kabi xavfli illatlarni muhrlagan. Oliygozdagi to'rt-besh yillik o'qish, mustaqillikning bir necha yillik havosi yoki mustaqillik tufayli berilgan qisqa muddatli e'tiqod erkinligi bilan bu dahshatli illatlarni odamlar ongidan darhol sidirib tashlash oson emas. Iqbol Mirzo bir qaraganda oddiy, ammo yo'qotish, yangilash nihoyatda mushkul bo'lgan ana shunday illat va fojialarni real hayotiy voqealar orqali katta mahorat bilan ochib ko'rsatgan. Ikromiddin aka voqeasi orqali ham jamiyat inson ongiga, ongostida qoldiradigan jarohatlar, insonning "genofond"ini o'zgartirib tashlaydigan ijtimoiy buzilishlar qalamga olingan.

Bonu duchor bo'lgan, guvohi bo'lgan fojialar bir-biriga zanjirday ulanib ketaveradi. Jamiyatdagi yangilanishlarni o'z manfaatiga burib yuborgan amaldor, korchalonlarning goh pul, goh hokimiyat kuchi bilan halol tadbirkorlarni maydondan surib chiqarishi ayni roman tasvirlangan tarixiy davr voqeligidir. Bonuga betama, beminnat yaxshilik qilgan Ikromiddin ham shunday bir mulozimning ochko'zligi tufayli baloga giriftor bo'ladi. "Poytaxtga arz qilaman, haqiqat qilishar..." degan qahramon soxta ayblovlar bilan uzoq yilga qamalib ketadi. Oila bor-budidan ayrilib, yo'qil ahvolga tushib qoladi. Yuqori doiralardagi, sudlardagi adolatsizliklar, ruhiy bosim va umidsizlik, adolat o'z o'rnini topishiga ishonchning yo'qolishi halol va qonunga itoat qiladigan qahramonlarni qing'ir yo'llardan najot izlashga majbur qiladi; kimlargadir pora berish bilan ish bitirmoqchi bo'lishadi. Ammo jamiyatda qonun ustuvorligiga, haqiqat tantanasiga ishonch yo'qolganidan foydalangan firibgarlar toifasi ham shakllanib bo'lgan edi. Bonu va Shoir o'shalarga aldanib, qora mehnat, ter va qon evaziga topilgan pullaridan ajralib qoladilar. Yana bir toifa firibgarlar esa "aka mendan qarz olgan edi" degan yolg'on da'vo bilan bir nimalik bo'lib qolishga urinadi. Qo'rquv shu darajada kuchli ediki, hatto qarindoshlar ham "qo'ng'iroq qilsak bir baloga giriftor bo'lib ketmaylik degan

qo'rquvda tamom aloqani uzish"adi. Kollej direktori qo'rqqanidan Shoirani ishdan bo'shatib yuboradi. Boshqa rahbarlar esa ish so'rab borgan Shoiraning yuziga "eshikni taraqlatib yopaver"adi. Oliy ma'lumotli ayol kotibalikka rozi bo'lib, ishga kirdim, degan joyida ayolning eri "jinoyatchi" ekanini kimdir shipshitgan dekan o'dag'aylab ketadi: "Nima, bu yerda kallakesarlar to'dasi tuzmoqchimidir? Meniyam tortib ketmoqchimidir (ta'kid bizniki – O.B.)? O'v, adashding, men xalqimga sodiq odamman, bor, toshingni ter". "Men xalqimga sodiq odamman" degan so'zlar mash'um 37-yillarni esga soladi, adibning qo'li qon jamiyat ustidan istehzosidek jaranglaydi. O'sha mash'um 37-yillarda tuhmat bilan vatan xoinidek mudhish tuhmatga giriftor bo'lgan mazlum borki, mana shunga o'xshash balandparovz jumalar panasiga olgan o'zini.

Jinoyat qilmagan odamdan jinoyatchi, gunohsizdan – gunohkor yasash tamoyili, tuhmatning qonun-qoidaga aylanishi nafaqat jamiyat a'zolari, balki qavmu qarindoshlarni ham bir-biridan ayiradi; odamni odamlardan mosuvo qila boradi. Hasad, arzimas maqsad manfaatlar yo'lidagi olishuvlar, qasosning zamona zo'rlari – puldor va mansabdorlar qo'lida kuchli vositaga aylanishi, tamagirlik, poraxo'rlik, firibgarlik Ikromiddin voqeasidagi kabi katta doiralardan tortib maktab radiosi bilan bog'liq voqeada kabi jamiyatning eng kichik doiraligacha qonuniyatga aylanadi. Butun jamiyat – yuqoridan pastgacha, hatto oilaviy davrlarda ham tanqidga toqatsiz bo'la boradi. Vaziyat shu darajaga borib yetadiki, hatto odamlar to'g'rilik, halollik – xato, noto'g'ri ekan, degan fikrga bora boshlaydilar. Farzandining ko'rguliklaridan zada bo'lgan onasi Bonuga "Ayb sendamas, bolam, rahmatli dadangda! Suv qayoqqa oqsa, o'sha yoqqa qarab suz deb o'rgatganida qulog'ing tinch bo'lardi. Bolam, haqiqatdalar odamda do'st bo'lmaydi" deydi. Maktabdagi noqonuniyliklar, tarafdashlik va adolatsizliklarga qarshi kurash boshlagan Bonuga esa butun jamoa ro'yxushlik bermay qo'yadi.

Bu kabi hodisalarning bari tuppata-tuzuk odamlarni jinoyat yo'liga boshlagani yetmaganidek, yana – yuqorida ham aytib o'tilgani kabi – odamlar ongida zaharli ta'sir qoldirar edi. Iqbol Mirzo tariximizning muayyan davrini obrazli qilib "qora tush" deganida insonni insonlikdan judo qiladigan mana shunday ijtimoiy illatlarni nazarda tutgani aniq. Ha, eng yomoni ham shu – qora kunlar o'tishi, ko'p narsa o'nglanishi mumkin, ammo odam ongidagi muhrlarni o'chirish oson kechmaydi; ba'zan esa imkonsiz bo'ladi.

Insoniy tuyg'ulari, halol tiynati va to'g'riligi bois jamiyatdan pes-moxov kabi ajralib qolgan Bonu ishdan ketadi, uning muhojirlik hayoti boshlanadi. Oliy ma'lumotli qiz, millatning tafakkuri baland bir vakili do'konda dastyorlik bilan ish boshlaydi. Keyin ham xuddi shu xildagi qora ishlarni qiladi. Turli baloyu ofatlarga ro'para bo'ladi. Millatning insofu vijdonini, hayo va iffatini yo'qotgan vakillarini shu yerda ham uchratadi. Taqdir turli sabablar bilan yot o'lkalarga uloqtirib tashlagan odamlarning axloqan tuban ketganiga guvoh bo'ladi. Yaxshi odamlar og'ir kunda unga yordam qo'lini cho'zadilar...

Xulosa va takliflar. Roman xotimasi soxta optimizm bilan xoli: Ikromiddin O'zbekiston Respublikasi nomidan o'qilgan adolatsiz hukm bilan qamoqda qolib ketadi, qancha-qancha odamlarni qon qaqshatgan Olmos qutulib qoladi, yolg'onni kasb qilgan aka "Lasetti"lik bo'ladi, islom ruhida tarbiya topgan Bonu esa jonidan to'ygan... Xullas, haqiqat – chaloj, shaytonlarning baxti kulgan. Adib xotimada ham voqealar tasvirida ustuvorlik qilgan realistik uslubga sodiq qoladi.

"Bonu"da milliy tarixning muayyan davriga xos ijtimoiy voqelik keng tasvirlangan. Roman oilaviy-maishiy hayot sahralari, Bonuning xotiralari, muhabbat iztiroblari, oilasidagilar bilan katta-kichik to'qnashuvlari tasviridan boshlanadi-yu, Bonu hayoti fonida millat hayotining katta ijtimoiy voqeliklari tasviriga o'tiladi. Adib bir ayol kechmishlari fonida millat hayotining katta tarixiy davrini, shu davrning muhim ijtimoiy voqealarini badiiy tafakkur sathiga olib kiradi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзо И. Асарлар. Уч жилдлик. 3-жилд. Бону. – Т., "Шарк" нашриёт-матбаа акциядорлик кампанияси бош тахририяти, 2020.
2. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т., Akademnashr, 2013.

3. Исаева Ш. Ўзбек тарихий романларида характер рухиятини тасвирлаш усуллари: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2001.
4. Дониёрова Ш. Истиклол даври ўзбек романларида миллий рух ва қахрамон муаммоси: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2012.
5. Тўраев Д. Маънавий олам талқинлари. – Тошкент: “Академнашр”, 2020.
6. G'aniyev I.M. Millat va axloq. – Toshkent: “Muharrir”, 2021.
7. Сарафанова А. Классическая форма эпистолярного романа и ее трансформация в XX веке // https://studylib.ru/doc/2019413/takim--obrazom---otlichitel._naya--osoben--nimkan
8. Рогинская О. Эпистолярный роман: поэтика жанра и его трансформация в русской литературе: Дисс.на соиск. ... канд.наук. – Москва, 2002. – Стр.85-86
9. Day R. A. Told in Letters: Epistolary Fiction before Richardson. Ann Arbor: Univ. of Michigan press, 1966. – p. 237-258.
10. Античная Эпистолография. – М., Наука, 1967. – Стр. 4.